

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Борис Петров Попиванов, Катедра „Политология“, Философски факултет,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

за дисертационния труд на Ралица Геннадиева Луканова

на тема:

„Политикогеографски анализ на електоралното поведение в Община Бяла Слатина след
1990 г.“

представен за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по научна
специалност 01.08.13. География на страните (Регионална и политическа география)

Депозираният за публична защита дисертационен труд се състои от 192 стандартни страници и е структуриран като въвеждаща техническа част (списъци с таблици, фигури и използвани съкращения), увод, три глави, заключение, справка за авторските приноси и библиография. Отделно са поместени две приложения. От формална гледна точка работата съответства напълно на академичните критерии и на изискванията на ЗРАСРБ и на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ.

Предварително искам да изтъкна, че основният текст съдържа 25 таблици, повечето от които онагледяващи резултатите от приложението на количествени методи (дескриптивна статистика, еднофакторен дисперсионен анализ, едномерно честотно разпределение и корелационен анализ, както и изчислен коефициент алфа на Кронбах); и 54 фигури, предимно представящи демографски и електорални данни. Значителна част от таблиците и фигурите, макар и базирани на официални статистически и други източници, са съставени от авторката на изследването специално за неговите цели. Приложение 1 синтезира ключови демографски показатели и данни за икономическата активност в Област Враца и Община Бяла Слатина. Приложение 2, на свой ред, резюмира резултатите от авторско емпирично анкетно проучване, като за съжаление в приложението не е даден броят на респондентите, иначе наличен в основния текст. Библиографията обхваща 83 заглавия на кирилица (на български и руски език), 65 на

латиница (на английски, френски и немски език) и 17 интернет сайтове. Прегледът на използваната литература показва много добро познаване на водещи школи и направления в различни социални науки, обединени от фокуса върху социалното и политическото поведение. Цитирани са действително класически трудове в областта на електоралните изследвания, бихейвиоризма, партийните системи, политическата география. Трябва да се отбележи, че в последно време това интердисциплинарно научно поле бележи много интензивно развитие в световен мащаб, поради което прави впечатление твърде малкият брой цитирани работи от началото на нашия век насам. Също така, източниците биха могли да се разделят, освен по азбучния критерий, на научни публикации и документи. В сегашния вариант, например, книга върху SPSS си съжителства с годишен доклад за наблюдение на изпълнението на общински план за развитие. Споменавам всичко това с оглед на бъдеща редакция на дисертационния труд за публикуването му във вид на монография.

Актуалността и значимостта на изследването не подлежат на съмнение. Ние сме свикнали да говорим за „демократични промени“ и за „новата ни демокрация“, но всъщност с различни свои модификации системата на политическа демокрация в България функционира вече близо 35 години. Това съвсем не е малък период. Натрупано е внушително количество информация, която позволява сериозни обобщения и анализ на тенденциите. Именно в тази посока поема докторантката в своята дисертация. Смятам, че нейното решение да се съсредоточи върху Община Бяла Слатина е обосновано поне по две причини. Първо, Ралица Луканова представя един теоретичен и методологически модел на географския паспорт, чиято евристичност подлежи на проверка в конкретна българска община, и успешно осъществява тази проверка. В този смисъл, изследването има много по-широка релевантност и може да послужи като основа за конструиране на електорален портрет и на други места и да обогати познанията ни за електоралното поведение в цялата страна. И второ, анализът демонстрира, че Бяла Слатина не е просто една от 265-те общини в България, а разкрива съществени вътрешни диференциации по образование, възраст, доходи и електорални предпочитания, предполагащи детайлни интерпретации с инструментите на политическата география. Накратко, дисертацията ефективно се вписва в анализите на политическия процес в съвременната българска демокрация с фокус върху регионалния анализ на електоралното поведение.

Представеният труд се характеризира с ясна структура, логична последователност и академична консистентност. Веднага може да се заключи, че той е продукт на дългогодишни систематични проучвания. Липсват следи на бързина, небрежност, недоразработеност. Това може ясно да се илюстрира с изследователския дизайн (с.11-14), където виждаме точно формулирани обект („6-и многомандатен избирателен район Враца с основен фокус върху община Бяла Слатина“), предмет (поведенческите особености или по-конкретно – процесите, свързани с електоралното поведение на населението“), цел („да се разкрият характерните особености и тенденции на изборния процес и електоралното поведение в община Бяла Слатина на фона на националните и регионални общественополитически дадености в относително широкия исторически диапазон след 1990 г.“), задачи и методи. Целта следва логично от обекта и предмета, задачите конкретизират убедително целта, структурата на работата може да се изведе от задачите, а методите обосновано отговарят на характера на самите задачи. Уместно са очертани и ограниченията пред изследването, произтичащи от дефицитите на статистическа информация на местно равнище.

Няма да преразказвам отделните глави, само ще скицирам най-важните според мен постижения на докторантката във всяка от тях.

Първата глава прави преглед на водещи направления в социалните науки и техни централни парадигми от гледна точка на отношението им към социалното и политическото поведение, в частност електоралното поведение. Така става възможно да се мотивира предпочитанието към политическата география като дисциплинарна област, позволяваща синтез на приносите на различни науки. В теоретичен план съществена роля играе разграничението между политическа география, поведенческа география и електорална география, концептуализирани през призмата на техните взаимовръзки. Читателят получава възможността да погледне динамиката на избирателната система в България в политико-географските измерения на районирането.

Втората глава постепенно свива фокуса на изследването. След като са предложени наблюдения и е представена теория, кореспондиращи със съвременната политическа демокрация и съвременната българска политическа система, главата се ориентира към географска паспортизация и електорално портретиране на Област Враца (преди да се стигне до Община Бяла Слатина). В съответствие с избрания теоретичен модел, Ралица Луканова интерпретира разнообразието от демографски и социално-икономически показатели, характеризиращи административната единица (първо област, после община)

като фактори, влияещи върху активността и резултатите от избори. Искам специално да акцентирам на авторската Табл. 4 (с.87), където са формулирани критерии за електоралния избор (природни, демографски, социално-икономически, психологически, историко-политически/ политологични и електорални) и конкретни индикатори, свързани с тези критерии. На практика това е модел на цялостната социална среда, в чиито рамки българският гражданин прави своя електорален избор. На следващо място (с.96), оценката на въведените индикатори позволява типологизиране на четири електорални типа, базирани върху административната единица: области/ общини с преобладаващо леви, етносоциални, десни и десноцентристки и поделени предпочитания. Това е последната теоретична стъпка преди преминаване към непосредствения анализ на над 30-годишни електорални тенденции.

Третата глава прилага апробирания на областно равнище модел към Община Бяла Слатина. Докторантката борави с понятието „системни партии“, към които причислява БСП, ДПС и ГЕРБ, и проследява динамиката на тяхното електорално представяне във времето – с първоначално надмощие на БСП, заменено от пълна хегемония на ГЕРБ при постепенен ръст на ДПС. Интересното е друго. Дисертацията анализира тази динамика както във времето, така и в пространството, по населени места. Ралица Луканова дори прави нещо нетрадиционно. Анализът по правило се съобразява със съществуващите граници на административното деление на страната. Само че тук, в случая с общинския център Бяла Слатина, е направен опит за допълнително райониране на населеното място, чрез инструмента на т.нар. „секционни зони“. По такъв начин е избегнато удобството на усреднените стойности, а реално съществуващите демографски и социално-икономически различия са идентифицирани, за да бъдат проверени като фактори за различия в електоралните предпочитания. Предимствата на политикогеографския подход в работата са проявени най-силно тук. В известен смисъл можем да видим електоралните измерения на кливиджа център-периферия. Ще си послужи само с примера за новите партии от 2021-2023 г. Ако анализираме заедно с докторантката данните, ще забележим как резултатът на тези партии е най-силен в центъра (София), по-слаб е във Враца, а още по-слаб в Община Бяла Слатина. В самата Община Бяла Слатина по-сериозно присъствие новите партии намират в общинския център, но не и в селата, и то не равномерно в общинския център, а там, където са концентрирани избирателите с по-високи доходи и образование.

В същата трета глава са изнесени и резултатите от анкетното проучване, проведено от докторантката за целите на нейното изследване с 202 респонденти от цялата община. Още в началото искам да изтъкна удачното решение на проблема с разпределението на отговорите на въпроса за отношението към миналото. В съответствие с предварителния електорален анализ Ралица Луканова разделя периода след края на социалистическия режим на три подпериода – до 2008, между 2009 и 2020 г., и след 2020 г. Може би в национален план за България подобно разграничение би събудило възражения. Широко популярна е 2001 като гранична година, защото тогава се разпада двублоковият конфронтационен модел на прехода и възниква т.нар. втора партийна система. Политикогеографският подход обаче трябва да е чувствителен именно към географията. В контекста на Община Бяла Слатина административно-електоралната типологизация разглежда времето чак до 2008 като време на електорална доминация на БСП, а после на ГЕРБ. Ето защо елемент от мотивацията на избирателите е отношението им към фигурите от тези периоди. Така може да се разбере, че сегашната хегемония на ГЕРБ е не просто нагласа към дилемите в националната политика, но и още поне две неща: нагласа към резултатите от местното управление на ГЕРБ и нагласа към способността на местната власт да генерира по-голямо доверие от националната.

Всяко изследване, дори когато е внимателно и прецизно осъществено, може да срещне несъгласия, критики и препоръки. Те са основополагаща част от научната дискусия, особено във връзка с процедури като защити на докторски дисертации.

Първото, на което искам да обърна внимание, са някои недостатъци на концептуални апарат. Ключови за изследването понятия не са ясно дефинирани или са дефинирани съвсем общо, без задълбочаване и конкретизация. В нашия случай такава понятие например е „електорална традиция“, споменато още в увода и по повод на предмета на изследването (с.11), но останало без уточнения и осмисляне. Сходен пример е „поведенческа традиция, свързана с изборния процес“ (с.90), което вероятно е синоним, но отново налага отгатване. Ако останем в увода, обектът на изследването е формулиран в контекста на „културни спецификации“, които също не са изяснени в текста. Бих могъл да допълня, че изследванията на политическата култура са централен и плодотворен аспект от електоралните изследвания, но в дисертацията по-скоро стоят на заден план. На много места можем да прочетем референции към културата и културните особености, но в отсъствието на опит за теоретизация и операционализация. Същото се отнася и за едно понятие, което може да се отнесе към цяла парадигма на анализа: електорална

поведенческа памет. Това понятие е споменато на два пъти в увода, а апробацията му е изтъкната накрая като един от приносите на дисертационния труд. Само че ние никъде не научаваме какво значи то. Единствено в първата глава (с.47) докторантката накратко отбелязва произхода на понятието, прогностичния му потенциал и ограниченията на употребата му. Нищо повече. Ще посоча и още едно понятие, което също няма ясна дефиниция. Това е „системни партии“. Огромното му значение произтича от това, че вложеното в него съдържание определя политическите актьори, които биват включени в анализа на електоралното поведение в Община Бяла Слатина. Като системни партии са посочени „тези политически формации, които в демократичния период на страната имат най-дългосрочно присъствие и относително стабилна електорална подкрепа на всички проведени избори за Народно събрание“ (с.47). За тях можем да научим още само че „имат политическо представителство във всеки един законодателен орган от демократичните промени до днес и играят важна роля за формирането на партийните системи“ (с.107) и че според „научната литература“ те „за продължително дълъг период от време са запазили електорална представителност“ (с.108). Тези кратки характеристики повече провокират въпроси, отколкото дават отговори. Какво значи „стабилна електорална подкрепа“, и то във всички парламентарни избори? ГЕРБ се използват като пример за системна партия, обаче ГЕРБ изобщо не участват в цели 6 от парламентарните избори след демократичните промени. През по-голямата част от съществуването си партийната система на България след началото на демокрацията функционира без ГЕРБ. БСП също е пример за системна партия, но дали може да бъде пример за стабилна електорална подкрепа? Електоралната тежест на социалистите в изследвания период варира между 2,887 милиона и 225 хиляди избиратели и на няколко пъти надминава един милион, за да слезе много по-ниско. Каква е ролята на системните партии за формирането на партийните системи? Какво определят те – структурата на политическото пространство, ефективния брой партии, коалиционния капацитет на легислатурите, полюсите на идеологическия дебат? И най-последно, коя е тази научна литература, която ни запознава със системните партии? Разбира се, на много от тези въпроси отговорите могат да бъдат отгатнати чрез внимателен прочит на аргументацията на докторантката, но според мен е необходима по-експлицитна яснота. Моите забележки не са породени от стремеж към педантизъм. Става дума за централни категории на анализа, които изясняват методологията, фиксират изследователските единици и създават условия за решаване на реалните изследователски задачи.

На следващо място, бих си позволил един коментар за структурата на изложението. Вече подчертах, че тя е изключително логична и следва от формулираните в началото цели и задачи. Същевременно на две места според мен докторантката нарушава този принцип. Във втория раздел на втора глава („Фактори, влияещи върху електоралната активност и изборните резултати“) са представени важни наблюдения върху мотивацията на избирателите в демократичните политически системи по принцип и в България в частност. Този раздел обаче следва първия раздел от главата, в който фокусът на изследването вече е ограничен до характеристиките на Област Враца. По такъв начин движението на изложението от общото към частното за кратко е поставено под съмнение. Ще обърна внимание и на заключението на дисертационния труд, където наред със задължителните обобщения на основните резултати, съпоставки с твърденията в литературата, изводи относно проверката на първоначалните хипотези и формулировки на полета за бъдещо изследване фигурират твърде дълги пасажии с преразказ и коментар на конкретни данни от изследването, които ни връщат в основния текст, а не ни извеждат отвъд него.

И още едно последно съображение относно валидността на установените резултати. Всички изследвани факторни влияния върху електоралното поведение почиват на презумпцията за свободна воля на избирателите. Успоредно с това, вече две десетилетия общественият дневен ред по време на избори е ангажиран с дискусии за значението на купения и контролирания вот. Този феномен остава извън полето на дисертацията. Той е маркиран едва на два пъти, като са цитирани оценки на Антикорупционния фонд, според които неговата тежест в област Враца се движи между 3 и 4%. Вероятно полезно би било да се изясни до каква степен и как политикогеографският подход може да обясни факторното влияние на купения и контролирания вот върху предпочитанията на избирателите. С други думи, можем да се запитаме дали съществуват релевантни демографски и социално-икономически показатели, отнасящи се до търговията с гласове и контрола върху избиратели.

Критичните ми бележки не оспорват по същество нито логиката, нито резултатите от дисертационния труд. Отново искам да акцентирам, че това е едно завършено изследване с ясни цели и задачи, които са успешно изпълнени в хода на изследователската работа. Авторефератът възпроизвежда коректно, макар може би в прекалено голям обем, основните моменти от дисертационния труд. Приемам за обосновани приносите, посочени от докторантката. Вероятно те биха могли да бъдат

формулирани по-конкретно. По отношение на първия принос, например, постижението според мен не е просто в апробацията на разнообразни методи, а в селекцията на комплексна методология за реализиране на политикогеографски подход към електоралното поведение и практическото прилагане на тази методология в хода на изследването. Докторантката е посочила 7 свои научни публикации, всичките от които са по темата на дисертационния труд. Само по себе си това надхвърля нормативните изисквания и свидетелства за широка популяризация на резултатите от изследването сред българската и чуждестранната научна общност.

В заключение – без всякакви колебания ще гласувам със „ЗА“ Ралица Геннадиева Луканова да придобие образователната и научна степен „доктор“ по научна специалност 01.08.13. География на страните (Регионална и политическа география).

13.05.2024 г.

Рецензент:

/доц. д-р Борис Попиванов/